

Таиров К.А.

**СҮЛҮКТҮ РАЙОНУНУН ТҮЗҮЛҮҮ ТАРЫХЫ, СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК
ЖАНА ДЕМОГРАФИЯЛЫК КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ**

Таиров К.А.

**ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ, СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И
ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ СҮЛЮКТИНСКОГО РАЙОНА**

К.А. Tairov

**HISTORY, SOCIO-ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC INDICATORS
SULYKTINSK DISTRICT**

УДК:359/336.59

Орто Азияда жүргүзүлгөн улуттук жиктештирүү социалдык-экономикалык жана чарбалык комплексти эске алуу менен жүрүп, аны менен кошо райондоштуруу болуп өткөн. КАОнун ичинде райондоштурууда башкарууда жана чарбадагы көйгөйлөрдү чечүү каралган. Райондоштуруу бул аймактагы чектеш (Кыргызстан, Тажикстан) келечектеги эгемен мамлекеттердин ички иши болгондуктан андан олуттуу маселе жок. Бирок ошол мезгилдеги тарыхый шарттан улам чектеш аймактардагы этнотерриториялардагы жиктештирүү карама-каршылык менен коштолгон. Бул карама-каршылыктардан улам СССРдин БАКти талаш территорияларды кароону мөөнөтүн үч жылга узартып (30-ж.) бул маселе чечилбей калган. Алар такталбай бүгүнкү күнгө чейин маселе жаратып келет.

Ошондой болсо да жиктештирүү учурунда Кыргызстанга Өзбекстандан бир катар калкынын курамы боюнча кыргыздар жашаган аймактар өткөрүлүп берилген. Алар Сүлүктү кенинин аймагы, Бөксө-Сибир, Исфана, Чапкылдык волостору биздин иликтөөбүз дал ушул аймактардын тарыхына жана алардагы социалдык-экономикалык, демографиялык көрсөткүчтөрдү аныктоого арналды.

Бүгүнкү Баткен, Лейлек райондорундагы жана башка аймактардагы чек ара көйгөйлөрү Орто Азияны жиктештирүү мезгилине барып такалат. Жогоруда аталган аймактардын Кыргызстанга өткөрүлүшү азыркы Баткен областынын Баткен жана Лейлек райондорунун тарыхы менен түздөн түз байланышкан.

Лейлек районунун негизги аймактары, тактап айтканда Бөксө-Сибир, Исфана, Чапкылдык волостору Өзбек ССРнин Самарканд областынын Ходжент уездинин курамында болгон. Андыктан Кыргыз автономиялуу областынын жетекчилиги мурдараак бекитилген чек араларга макул эместигин, ал кыргыз элинин кызыкчылыгына туура келбестигин жана СССР Конституциясынын 2-статьясына ылайык РСФСР менен Өзбекстандын чек араларынын айрым жерлерин кайрадан өзгөртүү жөнүндө билдирүүсүн РСФСРдин кароосуна жөнөткөн.

Билдирүүдө төмөндөгүдөй көрсөтүлгөн:

1. Самарканд областынын Ходжент уездинин

курамындагы 3 Бөксө-Сибир, Исфана, Чапкылдык волосторун толугу менен Кыргызстанга өткөрүү керек, себеби:

- Андагы калктын 75,07%ын кыргыздар, калганын тажиктер, ал эми 9,8%ын өзбектер түзөт;
- Бөксө-Сибир волостундагы 2975 адамдын 2759 у же 93%ы кыргыздар;
- Исфана волостундагы 9080 адамдын 6876сы же 75%ы кыргыздар;
- Чапкылдык волостундагы 6700 адамдын 4438и же 66%ы кыргыздар
- Чапкылдык волостундагы Бешкент коомунда гана тажиктер жашашат ал эми калган 3 волосто негизинен кыргыздар жашашат;
- Бул волостордун аймагындагы элдер кыргыз элинин негизги тобу ичкиликтердин сибирги уруусунан тараган;
- Бул 3 волос биригип бир волосту түзсө, өз алдынча экономикалык жактан ыңгайлуу жагдай түзүлөт-деп жазылган [1].

Кыргызстандын сунушун колдоп 1926-жылдын 30-августунда РСФСР менен Өзбек ССРинин чек ара боюнча талаш-тартыштарын жөнгө салуу боюнча комиссиясынын докладын караган Кызыл депутаттар жана Жумушчу-Дыйкан Советтеринин ББАК Президиумунун отурумунун протоколунда бир нече маселелер каралган анын ичинде;

5. Өзбек ССРинин Бөксө-Исфана жана Чапкылдык волостору Кыргыз Автономиялуу областына өткөрүлүп берилсин;

6. Бөксө-Исфана волостундагы Сүлүктү кенинин маселеси РСФСРдин ЭКОСОсунда каралсын деп жазылган;

Бул токтомду СССР БАК Президиуму 1926-жылдын 10-сентябрында карап, анын 5-пункту канааттандырган, б.а. Бөксө-Исфана жана Чапкылдык волосторун Кыргыз Автономиялуу областына өткөрүлүп берилген [2]. Бул аймактардын Кыргызстан тарапка өтүшү бүгүнкү Баткен, Лейлек аймактарынын тарыхынын район катары башталышы.

Өткөрүлүп берилгенден кийин КАССРди райондоштуруу боюнча комиссия түзүлүп, комиссия ББАКка өз сунушун берген. Бул сунушту РСФСРнын ББАКтын Президиуму 1928-жылдын 10-декабрында карап “КАССРдин Ош округун түзүү боюнча

токтому чыккан” токтомдо:

1. Кыргыз АССРинде Ош жана Жалал-Абад кантондорунун чегинде волостук бөлүштүрүүдөн райондук бөлүштүрүүгө өтүү менен Ош округу түзүлсүн, борбору Ош шаары.

2. Ош округунун аймагы райондорго төмөнкүдөй болуп бөлүштүрүлсүн.

1-й) Сүлүктү – Ош кантонунун Нойгут-Кыпч ак жана Исфана волосторунун чегинде, борбору – Сүлүктү поселого бекитилсин деп жазылган [3].

Ошентип азыркы Сүлүктү, Баткен шаарларынын жана Лейлек, Баткен райондорунун негизги территориясы менен Сүлүктү району түзүлгөн. Архивдик материалдарда Сүлүктү району Исфана жана Чапкылдык, Нойгут-Кыпчак волосторунун аймагынын чегинде б.а. азыркы Баткен, Сүлүктү шаарлары жана Лейлек, Баткен райондорунун аймагында түзүлгөн. Райондун аймагы алгач 15,1932-жылдан 17 айылдык кеңешке бөлүнгөн:

Алар: Самбуруч айылдык кеңеши борбору Самбуруч кыштагы, Шалды-Балды а/к борбору Шалды-Балды, Сумбула а/к борбору Андарак, Исфана а/к борбору Исфана, Миң-Жыгач а/к борбору Миң Жыгач, Сүлүктү а/к борбору Таңги Башы, Эски-Аучу а/к борбору Сүлүктү айылы, Бешкен а/к борбору Тагап айылы, Маргун а/к борбору Маргун кыштагы, Лейлек а/к борбору Лейлек айылы, Рават а/к борбору Рават кыштагы, Орто-Боз а/к борбору Самаркандек айылы, Баткен-Бужум а/к борбору Баткен-Бужум, Кара-Булак а/к борбору Кандык, Суу-Башы а/к борбору Согмент кыштагы, Кыштут а/к борбору Таян, Дара а/к борбору Кан айылы [4].

Сүлүктү районунда 129 калктуу конуш болгон, алар 17 айылдык кеңеш жана бир поселкалык советке бөлүнгөн. Сүлүктү районундагы Сүлүктү поселкалык советинде 10 калктуу конуш болуп анда 610 адам жашаган атап айтканда: Сүлүктү п/совети Таңги башы 58 киши, Орто булак 28, Агач булак 54, Караул 90, Кольцо 63, Хоросон 88, Сүлүктү 60, Шурча 87, Тансар 53, Карабулакта 49 киши жашаган [5].

Ал эми жаңыдан түзүлгөн Сүлүктү районунун жалпы территориясы 991000 км², Айыл чарба жаатында айдоо жерлери 39490 га анын ичинен сугат жерлер 7490 га, кайрак жерлер 32000 га, жайыттар 515200 га, чөп чабууга ыңгайлуу жерлер 26680 га, жылкылардын саны 9257 баш, төө 956, эшек 5615, ири мүйүздүү мал 23848 жана майда мал 272594 баш болгон. Райондун аймагындагы токойлор 153266 га түзгөн. Ал эми өндүрүш боюнча райондун чегинде Сүлүктү жана Шураб 2 көмүр кендери иштетилген. Жалпылап айтканда район экономикалык белгилери боюнча алганда аймакта аралаш чарба жүргүзүлүп мал багууга көбүрөөк маани берилген [6].

Сүлүктү району батыш аймактарында Сүлүктү, Эскиаучу, Бешкен, Лейлек, Исфана, Сумбула, Замбаруч жана Сүлүктү пос.совети менен 8ге бөлүнүп жалпы территориясынын аянты 4331 км² түзгөн. Ал эми чыгыш аймактарынын аянты 5529 км² болуп 7 айылдык кеңешке бөлүнгөн. Алар: Баткен-Бужум, Ортобоз, Рават, Карабулак, Суубашы, Кыштут жана Дара. Райондун аймагы Тажикстан жана Өзбекстандын территориясы менен чектеш жайгашкан [7]. Архивдик булактарга таянып райондун калкынын санын төмөнкүдөй чагылдыра алабыз [8]:

Колхоздордогу калктын саны:

	КАЛКТЫН САНЫ									
	Эркектер	% менен	Аялдар	% менен	Өспүрүмдөр	% менен	Балдар	% менен	Жалпы	% менен
Райондун батыш бөлүгүндө	3385	33%	2834	23%	1188	11%	3211	30%	10618	100%
Чыгыш бөлүгүндө	1036	40%	525	20%	205	8%	788	31%	2554	100%
Жалпы:	4421	34%	3359	25%	1393	11%	3999	30%	13172	100%

Жеке дыйкан чарбага тийиштүү болгон калктын саны:

	КАЛКТЫН САНЫ									
	эркектер	% менен	Аялдар	% менен	Өспүрүмдөр	% менен	Балдар	% менен	Жалпы	% менен
Райондун батыш бөлүгүндө	5194	29%	4968	27%	2092	12%	5057	29%	17331	100%
Чыгыш бөлүгүндө	6476	34%	5623	29%	1663	9%	5491	28%	19253	100%
Жалпы:	11670	32%	10591	29%	3755	10%	10548	29%	36584	100%

Ошондой эле жумушчулардын поселогунда 11532 киши жашаган.

Райондогу колхоздук жана жеке дыйкан чарбасына катталган калктын жалпы саны 61288 киши болгон. Бул азыркы Баткен, Сүлүктү шаары, Баткен району жана Лейлек районунун калкынын 27% түзөт Биз жогорудагы маалыматтардан күбө болгондой Сүлүктү району өтө чоң аймакты камтып

ошондуктан колхоздоштурууну жана башкарууну иштиктүү жасоо үчүн аны эки бөлүккө б.а. Сүлүктү районунун ичинен азыркы Баткен районун бөлүп чыгаруу, саясий жана социалдык-экономикалык муктаждыктардан улам келип чыккан. Себеби, биринчиден райондун аймагы өтө чоң территорияны камтып анда колхоздоштуруу татаал болсо экинчиден районду экиге бөлсө аймакта кеңеш

өкмөтүнүн бийлигин чындаганга жана анын саясатын ылдам жүргүзгөнгө ыңгайлуу болгон.

Сүлүктү району түзүлгөндөн кийин жогоруда айтылгандай аны колхоздоштуруу учурунда экиге бөлүү маселеси жаралган. Бул боюнча архивдик маалыматтардан күбө болгонубузда төмөнкүдөй жыйынтыкка келебиз.

Биринчиден экиге бөлүү райондун аймагында советтик бийликтин таасири күчөтүү жана жергиликтүү совет бийлигине каршыларды (басмачыларды) жок кылуу, бай манаптык, уруулук мамилелерди жок кылып социалисттик коом түзүү же башкача айтканда саясий жактан зарыл иш чара болгон.

Экинчиден районду экиге бөлүү менен социалдык-экономикалык, чарбалык маселелерди тезиреек чечүүгө ыңгайлуу болгон. Анткени бул райондун

географиялык өзгөчөлүктөрү да эске алынган. Райондун аймагын административдик жактан бөлүштүрүү менен эки райондун ички инфраструктурасы өзгөрөөрүн жакшы түшүнүшкөн. Албетте бул иш чаралар кийинки мезгилде өз түшүмүн берди.

Адабияттар:

1. Кадыров А.А. Баткен районунун 1934-2009-жж. социалдык-экономикалык өнүгүүсү. Дисс. Бишкек, 2011. 50-51-беттер
2. КР БМА, Ф.21с, д.5. 167-бет
3. КР БМА, ф.1246, д.485, 5-7-беттер.
4. КР БМА Ф.1445, оп. 6, № 73, 2-3-беттер.
5. КР БМА, Ф. 1445, оп.7, №148, 78-бет.
6. КР БМА, Ф. 1445, оп.7, №148, 68-бет.
7. КР БМА, Ф. 1445, оп.7, №148, 69-бет.
8. КР БМА, Ф. 1445, оп.7, №148, 71-72- бет.

Рецензент: к.и.н. Шеров Ш.Б.